

**Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації**

**Комунальний заклад «Харківський спеціальний
навчально-виховний комплекс ім. В. Г. Короленка»
Харківської обласної ради**

**РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ
УЧНІВ НА УРОЦІ ІСТОРІЇ**

Науково-методична збірка

Харків - 2015

**Рекомендовано методичною радою комунального закладу
«Харківський спеціальний навчально-виховний комплекс
ім. В.Г. Короленка» Харківської обласної ради
Протокол № 2 від 05.01.2015 р.**

Рецензент:

Синьова Є.П. кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри тифлопедагогіки Інституту корекційної педагогіки та психології НПУ імені М.П.Драгоманова

Автор:

Родяхіна Тетяна Анатоліївна, заступник директора з навчально-методичної роботи КЗ «ХСНВК ім.В.Г.Короленка», вчитель історії та правознавства, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист.

У посібнику містяться науково-практичні засади різнобічних підходів щодо розвитку навичок критичного мислення школярів на уроці історії. В умовах формування національної та громадської самосвідомості особистості в поліетнічному освітньому середовищі.

Науково-методичний посібник «Розвиток критичного мислення учнів на уроці історії» - Харків, 2015, 44 стр.

Висновки експертизи

1. Реєстраційний номер _____
2. Напрямок «Суспільно-гуманітарна освіта»
3. Розділ Історія, правознавство та інші суспільні дисципліни

Експерти

П.І.Б.	Дата	Загальний бал	Підпис
Середній бал			

Голова комісії _____
П.І.Б. *підпис*

Дата _____

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ	7
РОЗДІЛ 2 ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ	15
ВИСНОВОК	34
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	35
ДОДАТКИ	37

ВСТУП

Останнім часом у світовій освітній практиці все більшої ваги набувають ціннісно-орієнтаційні складові змісту навчання, які неможливо уявити без чіткого спрямування на розвиток усіх видів мислення учнів. Реформування системи освіти України багато в чому враховує подібні тенденції і визначає їх пріоритетними в освітній політиці майбутнього.

Кожен учень в процесі свого розвитку формує такі властивості розуму, які характеризують ті чи інші сторони і форми мислення. Серед його видів називають діалектичне мислення, логічне, абстрактне, узагальнене, категоріальне, теоретичне, індуктивне і дедуктивне, алгоритмічне, технічне, репродуктивне і продуктивне, творче, системне і критичне.

На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства першочерговим завданням школи є розвиток в учнів такого типу мислення, який надасть змогу адекватно оцінювати нові обставини та формувати стратегію подолання проблем, які виникатимуть, пристосування до нових, часом не передбачуваних, політичних, економічних або інших обставин.

Проблема формування національної та громадянської самосвідомості особистості в умовах поліетнічного освітнього середовища є сьогодні вкрай актуальною.

Подібним запитам найбільш відповідає критичне мислення. За умов становлення молодого української демократії критичне мислення виступає вкрай актуальним елементом громадянської освіти. У нашій державі проблема розвитку навичок критичного мислення в школярів стоїть дуже гостро і вимагає застосування негайних заходів щодо її розв'язання [24, с.17].

Найістотношою ознакою людської життєдіяльності є її свідомий характер, здатність людини розмірковувати над зовнішніми обставинами, над собою, над своїми зв'язками з іншими людьми, тобто наявність самосвідомості, саморефлексії, що дало людині можливість усвідомити свою відмінність, особливість.

Критичне мислення є винаходом американської когнітивної психології. Саме американські дослідники пізнавальних процесів досягли значних успіхів і мають визнаний у світі пріоритет у цій галузі, зокрема, Дж.Андерсон [1], Р.Стернберг [28], Д. Халперн [29], Дж.Брунер [2], С.Міллер [13], Д.Надлер [15], Р.Солсо [21] та ін. Проте, на жаль, цей факт не означає, що всі фундаментальні

дослідження американських психологів утілені в освітню систему Америки або інших країн. Проте, у США давно здійснюються широкомасштабні проекти по навчанню критичного мислення і накопичений чималий досвід у цьому. Останнім часом з'явилися публікації щодо навчання критичного мислення й українською мовою: перекладені видання з англійської та виклад досвіду впровадження технології "Читання та письмо для розвитку критичного мислення". Зокрема, збірки "Методична система "Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів" [22], "Технології розвитку критичного мислення учнів" [26], "Критичне мислення: як цього навчати" [5], статті Н.Зоркіної [9], П.Сухарева [23] та ін. Слід відзначити, що проблема розвитку навичок критичного мислення розробляється на рівні окремих методичних прийомів, деяких підходів та засобів.

Викладене вище зумовлює вибір теми педагогічного дослідження.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов розвитку критичного мислення учнів з вадами зору, методики реалізації цих умов процесі вивчення історії, викладі власного педагогічного досвіду роботи.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу наукової літератури визначити психологічні особливості мислення учнів з вадами зору.
2. Розкрити сутність методичних аспектів розвитку критичного мислення учнів, що висвітлюють у сучасних періодичних виданнях.
3. Визначити та структурувати основні педагогічні умови, що сприяють розвитку критичного мислення учнів.
4. Описати методику використання форм роботи вчителя історії, що реалізують визначені педагогічні умови.

Методи дослідження:

- *теоретичні*: аналіз наукової, психолого-педагогічної, методичної літератури з обраної проблеми, індукція та дедукція, порівняння, класифікація, абстрагування, конкретизація, систематизація, узагальнення.

- *емпіричні*: педагогічне спостереження; усне опитування: бесіда, інтерв'ю; письмове опитування: анкетування, тестування, рейтинг; педагогічний експеримент, узагальнення незалежних характеристик, аналіз документів і продуктів діяльності, узагальнення передового педагогічного досвіду.

Структура підсумкової творчої роботи. Робота складається із вступу, основних розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи 50 сторінок, основні розділи – 31 сторінка. Для розкриття змісту викладених теоретичних положень та методичних аспектів роботи запропоновано додаток загальним обсягом 9 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ

У сучасних умовах не тільки зростає значення гуманітарної освіти, а й змінюється її зміст, оновлюються форми та методи навчальної діяльності. Школа натепер має відігравати важливу роль, допомагаючи молодим людям стати проінформованими, активними, самостійними і творчими особистостями, здатними адаптуватися до стрімких змін у світі. Формування такої особистості вимагає нових підходів до навчання. Тому оновлення форм організації навчально-виховного процесу у Національній доктрині розвитку освіти визначено одним з пріоритетних напрямів державної політики у розвитку освіти [16].

У час суспільних змін очевидним є те, що знання застарівають досить швидко. «Самоцінність знань переосмислюється, – підкреслюється у Концепції розвитку загальної середньої освіти, – натомість зростає роль умінь здобувати, переробляти інформацію, одержану з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку та самовдосконалення людини» [11, с.8]. Сьогодні залишається актуальним твердження видатного американського мислителя минулого століття Джона Дьюї, що фундаментальна мета сучасної освіти полягає не в наданні інформації учням, а в тому, щоб розвивати критичний спосіб мислення, навички мислення, котрі дають змогу адекватно оцінювати нові обставини і формувати стратегію подолання проблем, які у них криються. Тому предметом розгляду статті є стан і можливості сучасної історичної освіти в Україні з метою розвитку критичного мислення учнів.

Роки незалежності України характеризуються постійними змінами, особливо у сфері освіти. Разом з тим аналіз шкільної практики показує, що сучасна школа продовжує залишатись установою, у якій навчають, а не створюють умови для навчання. Переважна більшість учнів не володіє такими мисленнєвими операціями, як аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, порівняння. Незважаючи на те, що формування в учнів критичного мислення, навичок оцінювання суспільних явищ і процесів у Державному стандарті базової і повної середньої освіти визначено одним із завдань освітньої галузі "Суспільствознавство", мусимо визнати відсутність повноцінного втілення задекларованої мети у навчальний процес.

Останнім часом проблема розвитку критичного мислення як моделі для навчання і виховання громадян суспільства майбутнього

перебуває в центрі уваги зарубіжних і вітчизняних педагогів. Учений Метью Ліпман, фундатор Інституту критичного мислення США, підкреслює відповідність потреби розвитку критичного мислення завданню вдосконалення початкової, середньої та вищої освіти. Зазначене науковець пояснює поступовими зрушеннями, які відбуваються в освіті: спрямуванням процесу навчання на осмислення навчального матеріалу; стимулюванням самостійного мислення учнів, а не репродуктивного вивчення наук, а також формуванням у них умінь складати і висловлювати власні судження. Залучення учнів до процесу активного навчання, коли вони не просто запам'ятовують навчальний матеріал, а й запитують, досліджують, творять, вирішують, інтерпретують та дебатують за його змістом, вважається "найкращою практикою" [26]. На думку М.Ліпмана, критичне мислення є «майстерним, відповідальним мисленням, яке сприяє доброму судженню, оскільки воно: а) ґрунтується на критеріях, б) є таким, що самокоригується, в) є чутливим до контексту» [26, с.8].

Інтерес до технології критичного мислення як освітньої інновації виник в Україні, як і в деяких інших нових незалежних державах, наприкінці ХХ століття. Український учений, відомий дослідник проблеми критичного мислення О.В.Тягло, акцентуючи увагу на важливості і значущості розвитку критичного мислення особистості в умовах інформаційного суспільства, зазначає, що цей напрям сучасної освіти розвивається в освіті США та Канади вже майже півстоліття. Актуальність розвитку критичного мислення особистості зумовлена інтенсивними соціальними змінами, за яких виникає необхідність у її пристосуванні до нових політичних, економічних та інших умов, у вирішенні нею проблем, значна частина яких непередбачувана. Становлення інформаційної цивілізації, демократичний поступ країни визначають важливість критичного мислення для вітчизняної освітньої системи. Адже критичне мислення є не тільки наслідком демократії, а й важливим чинником її формування. На думку О.Тягла, здатність людини критично мислити забезпечує систематичне вдосконалення процесу і результатів розумової діяльності на основі критичного аналізу, розуміння та оцінки [27]. Учений трактує критичне мислення як активність розуму, спрямованого на виявлення й виправлення своїх помилок, точність тверджень і обґрунтованість міркувань.

Достатньо широко розглядає підходи до визначення сутності зазначеної проблеми український дослідник С.Терно, визначаючи

критичне мислення як наукове мислення, сутність якого полягає у прийнятті ретельно обміркованих і зважених рішень щодо довіри до будь-якого твердження: маємо ми його сприйняти чи відкинути або відкласти, а також ступінь упевненості, з яким ми це робимо. Він вважає, що основними рисами критичного мислення є такі вміння: робити логічні умовиводи; приймати обґрунтовані рішення; давати оцінку позитивних і негативних рис як отриманої інформації, так і самого розумового процесу; бути спрямованим на результат. Таке мислення характеризується контрольованістю, обґрунтованістю та цілеспрямованістю. Його використовують для розв'язування задач, формулювання висновків, імовірнісної оцінки та прийняття рішень [26]. Грунтуючись на характеристиках поняття критичного мислення, можемо визначити, що критично мисляча людина здатна ставити потрібні запитання, виділяти головне; визначати потрібну інформацію; розпізнавати необ'єктивні судження, відокремлювати факти від суб'єктивної думки, відокремлювати помилкову інформацію від правильної; визначати проблему; робити порівняння; виявляти причинно-наслідкові зв'язки; висувати варіанти рішення; передбачати наслідки; знаходити й наводити аргументи; робити висновки та перевіряти їх на практиці.

Таким чином, робимо висновок, що питання розвитку критичного мислення особистості розглядається як нагальна проблема, що потребує вирішення. Метою статті є з'ясування методичних умов ефективного розвитку критичного мислення учнів у процесі навчання історії в сучасній українській школі.

Згідно з критеріями оцінювання навчальних досягнень учнів з історії найвищі бали виставляються за вияв учнем умінь мислити. Отже, першочерговою є потреба формувати у школярів умінь орієнтуватися в інформації, аналізувати її, узагальнювати, робити висновки тощо. Очевидно, що способи і прийоми, використовувані у традиційному навчанні, дозволяють досягти лише перших трьох рівнів навчальних досягнень учнів. З огляду на це особливого значення набуває формування критичного мислення у процесі вивчення історії. Звичайно, це потребує змін – створення відповідних умов під час навчання, змін у змісті матеріалу підручників, їх методичному апараті, методиці навчання, що сприятиме розвитку в учнів умінь і навичок критичного мислення.

Сучасна практика викладання історії в школі переконливо свідчить, що шкільний підручник ще довго залишатиметься

найважливішим засобом навчання, незважаючи на зростання інтересу до інших, зокрема наочних, комп'ютерних технологій тощо [12]. Тому розглянемо проблему використання методичних можливостей підручника для розвитку критичного мислення.

На основі аналізу сучасних підручників робимо висновок, що вони незначною мірою зорієнтовані на розвиток критичного мислення, мають обмежені можливості з погляду їх придатності для розвитку творчих здібностей школярів. Наприклад, у підручнику із всесвітньої історії [4] переважають запитання і завдання репродуктивного рівня – на відтворення фактів і найістотніших зв'язків (91%), не реалізовано диференційований підхід у їх складанні, відсутні запитання для актуалізації опорних знань учнів. Методичний апарат підручника не містить порад з організації певних видів діяльності учнів, інструкцій з виконання певного виду робіт, не передбачено роботу учнів з узагальнення матеріалу. Негативними аспектами впливу радянської традиції підручникотворення залишається подання авторами висновків до параграфів, що майже виключає аналітичну діяльність учнів. Автори не подають додаткову інформацію про визначних осіб, обмежуючись стислою інформацією про них у контексті подій. У виданні відсутні плюралістичні інтерпретації минулого, джерела, що підкріплюють різні точки зору, що утруднює формування в учнів умінь і навичок формулювання власного бачення на основі різних точок зору, власної позиції, висловлення її та аргументації, а отже – і розвиток критичного мислення учнів.

Зрозуміло, що роль підручника у навчанні змінюється відповідно до сучасних вимог до навчальної діяльності учнів: на думку О.І.Пометун та Г.О.Фреймана, підручник з книжки, яку потрібно вивчати "від цього слова до того", має перетворитись у практичний посібник, тобто розвивати в учнів уміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, класифікувати, узагальнювати, робити висновки, виявляти проблеми та розв'язувати їх, формулювати гіпотези тощо [12].

Незважаючи на те, що у розробленні сучасних навчальних підручників накопичено величезний досвід створення цілісної і розгалуженої системи запитань і завдань, навчальних таблиць, інструктивних матеріалів, у методичному апараті їх значної частини відсутні поради з організації видів діяльності учнів, інструкції з виконання робіт певного виду. Створення якісного шкільного

підручника, який стимулює критичне мислення, розвиває вміння укладати особисті судження, поки що є, зазвичай, завданням майбутнього. Як виняток варто трактувати, на нашу думку, посібники елективних курсів правознавчого [18, 19] і громадянознавчого [14] спрямування та підручник з історії України для 11 класу [17].

Розглянемо також питання організації навчання історії у загальноосвітніх навчальних закладах. О.І.Пометун, наголошуючи на важливості педагогічних інновацій для шкіл України, визначає такі особливості навчального процесу, побудованого на засадах критичного мислення:

- у навчання включаються завдання, розв'язання яких потребує мислення вищого рівня;

- навчальний процес організовується як дослідження учнями певної теми за допомогою інтерактивної взаємодії між ними;

- результатом навчання є вироблення власних суджень на основі застосування певних прийомів мислення для роботи з інформацією;

- викладання передбачає постійне оцінювання результатів з використанням зворотнього зв'язку «учні-вчитель» на основі дослідницької активності учнів у класі;

- навчання передбачає володіння учнями і виявлення навичок оперування доказами, формулювання умовиводів;

- організація навчального процесу передбачає, щоб учні були вмотивовані до обговорення проблем, а не намагались уникнути їх розв'язання [26].

Учитель історії Д.Л. Десятов, аналізуючи практичні аспекти застосування методів критичного мислення на уроці історії, акцентує увагу на складності практичного вирішення даної проблеми. Дослідник пояснює це епізодичним характером застосування методів розвитку критичного мислення, відсутністю літератури, в якій би названі методи подавалися в певній системі (за винятком перекладу книги американських авторів видання "Плеяди" [26]), перевагою догматичного мислення учнів. Автор зазначає, що навчальний процес на засадах критичного мислення повинен бути побудований таким чином, щоб учні мали змогу працювати таким чином:

- висловлювати власні судження, виділяти головне та робити порівняння, оперуючи доказами та конкретними фактами;

- виконувати певні дослідження, вивчаючи окрему навчальну тему;

- відокремлювати правдиву інформацію від неправдивої, факти від суджень, звертаючи особливу увагу на аргументованість останніх;
- самостійно ставити запитання, формулювати проблему й альтернативні способи її творчого рішення [8].

Система розвитку критичного мислення, на думку відомих зарубіжних фахівців А.Кроуфорд, В.Саул, С.Метью, Д.Макінстер, передбачає особливу структуру уроку: кожен урок повинен мати три фази – актуалізацію (передбачення), побудови (конструювання) знань та консолідації [26].

Під критичним мисленням розуміють не огульно негативне ставлення до будь-чого (як це зазвичай мається на увазі у побутовій мові), а наукову оцінку позитивних та негативних рис явищ дійсності. Отже, критичне мислення - це здатність використовувати певні прийоми обробки інформації, що дозволяють отримати бажаний результат. До основних рис критичного мислення слід віднести такі уміння: 1) робити логічні умовиводи; 2) приймати обґрунтовані рішення; 3) давати оцінку позитивних та негативних рис як отриманої інформації, так і самого розумового процесу; 4) спрямовувати зусилля на результат.

Критичне мислення передбачає використання когнітивних технік і стратегій, які збільшують імовірність отримання бажаного результату, мається на увазі мислення, що характеризується контрольованістю, обґрунтованістю та цілеспрямованістю, тобто такий тип мислення використовують для розв'язання задач, формулювання висновків, імовірнісної оцінки та прийняття рішень. Важко уявити сферу життя, яка б не потребувала від людини здатності ясно мислити. Проте, слід зазначити, що наша система освіти рідко надає можливість навчитися учням мислити більш продуктивно. Особливо це стосується гуманітарної освіти. Наші навчальні заклади традиційно вимагають, щоб учні виучували, запам'ятовували, відтворювали інформацію.

Отже, критичне мислення - це наукове мислення, суть якого полягає у прийнятті ретельно обміркованих та зважених рішень стосовно довіри до будь-якого твердження: чи мусимо ми його сприйняти, чи відкинути або відкласти, а також ступінь упевненості, з яким ми це робимо.

Підкреслимо, що критичне мислення означає не негативність суджень або критику, а зважений розгляд різноманітних підходів до проблеми, щоб приймати обґрунтовані судження та рішення щодо неї.

Критично мисляча людина нічого не сприймає на віру. Отже, вона має здібність і устремління оцінювати різні твердження та робити об'єктивні судження на основі добре обґрунтованих доказів. Мета критичного мислення полягає у встановленні об'єктивної істини.

Критичне мислення - це здатність ставити нові запитання, випрацювати різноманітні аргументи, приймати незалежні та продумані рішення.

Критично мислячі люди ставлять перед собою такі запитання:

- 1) У чому полягає проблема?
- 2) До яких висновків дійшов автор щодо цієї проблеми?
- 3) У чому полягають причини, що привели його до такого висновку?

Слід бути пильними щодо невідповідної аргументації (через жаль, страх, неправильну обробку статистичних даних та ін.), що може ввести нас в оману.

- 4) Автор спирається на факти чи на погляди? Факти можна перевірити.

Погляди перевірити неможливо, вони можуть базуватися на голослівних твердженнях.

- 5) Автор виражає свої думки нейтрально чи емоційно? Критично мисляча людина стежить за манерою викладу, щоб побачити підґрунтя.

Роль критичного мислення полягає у тому, щоб протистояти вірі, що не піддається поясненню. Цей вид мислення проявляється у двох напрямках: 1)Орієнтація на пошук правди; 2)розуміння різноманітності. Віра в абсолютизм і в ідеї, що не піддаються поясненню, є негативними показниками критичного мислення.

Критичне мислення також включає у себе оцінку самого розумового процесу - перебігу розмірковувань, що привели нас до висновків, або тих чинників, які ми врахували під час прийняття рішення. Критичне мислення передбачає свободу від психологічного захисту. Людині інколи дуже важко визнавати свої помилки і не тому, що не вистачає інтелектуальних здібностей, а тому, що спрацьовує психологічний захист. Така людина дуже часто схильна відкидати або викривляти інформацію, що не сумісна з її уявленнями про себе або світ. Отже, нерозумна людина не та, що не помиляється, а та, що не хоче помічати та виправляти свої помилки.

Критичне мислення неможливо відділити від творчого. Як тільки-но ми починаємо аналізувати проблему, ми одразу будемо

гіпотези, шукаємо альтернативні способи розв'язання та ін. А все це є актами творчості. Отже, точніше буде називати той тип мислення, про який йдеться, критичним творчим мисленням. [25].

Таким чином, критичне мислення - це передовсім наукове мислення, потреба в якому в умовах інформаційного суспільства стає дедалі затребуваною. Теорія критичного мислення є здобутком сучасної когнітивної психології, що спирається на широку експериментально-дослідну базу. А якісну суспільствознавчу освіту важко уявити без критичного мислення. Саме тому розвиток критичності мислення є нагальною потребою, що постала перед суспільствознавчою освітою. І всім нам, і методистам, і вчителям, і авторам підручників та посібників, слід потурбуватися про створення відповідних умов під час навчання: внести відповідні зміни у зміст освіти, методику навчання та форми навчальної роботи. Ці зміни мають бути спрямовані на засвоєння учнями стратегій критичного мислення.

РОЗДІЛ 2 ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ

Необхідно розробити і впровадити у навчання дослідницькі завдання та створити відповідні педагогічні умови, які б сприяли розвитку таких якостей особистості, як синтетичне мислення (тобто уміння бачити зв'язки, які безпосередньо не спостерігаються); уміння ставити під сумнів сталі принципи та ідеї; обдуманість ризикованості; терпимість ставлення до своїх та чужих помилок; пошук проблем, які вимагають творчих зусиль; уміння визначати та перевизначати проблеми та ін. Як можуть виглядати ці завдання на практиці? По-перше, учням можна запропонувати надати свої розв'язання певних проблем, що колись вирішували відомі історичні особи, при цьому обґрунтовуючи ці рішення. По-друге, впровадити розв'язання проблемно-пізнавальних завдань на перевірку обґрунтованості тих чи тих історіографічних оцінок. По-третє, тренувати учнів у виконанні вправ із ретроальтернативістики (побудова альтернативних сценаріїв розвитку реальних подій у минулому). По-четверте, здійснювати спроби на визначення та переформулювання проблем, із якими стикалися у минулому (пошук непомічених проблем у минулому або правильних розв'язань не тих проблем). Отже, забезпечити розвиток критичного мислення школярів можна шляхом упровадження задач і проблемно-пізнавальних завдань на узагальнення та застосування понять, а також на перевірку обґрунтованості історіографічних оцінок та ін.

Вправи, які слід пропонувати учням для розв'язання, мають вимагати від них відповідального ставлення до прийняття рішень. Учні слід призвичаювати не просто заявляти про свою позицію щодо окресленої проблеми, а й доводити та обґрунтовувати її. Зважувати усі "за" та "проти", передбачувати наслідки прийнятих рішень. Учні слід заохочувати до розгляду проблем із різних точок зору, враховуючи різні думки.

Внаслідок розв'язання проблемних завдань для учнів має стати очевидним те, що недостатньо лише знати факти, а дуже важливо уміти оцінювати їхнє значення для країни та світу. Робота над завданнями мусить переконати школярів у тому, що вкрай потрібно розуміти й приймати іншу точку зору за наявності переконливих аргументів, тобто бути толерантним. Суперечності в оцінках подій обов'язково повинні спонукати учнів самостійно аналізувати ситуацію

й робити висновки, а також навчити прикладати здобуті узагальнення до сучасної суспільної ситуації, правильно та самостійно її аналізувати.

Робота над протилежними оцінками подій та явищ має призвести до усвідомлення неможливості укласти світ у прості чорно-білі кадри. Більше того, учні мають зрозуміти, що звичка до такого спрощеного чорно-білого світосприйняття породжує потребу покарати тих людей, що не поділяють ті ж самі спрощені висновки. Між іншим, історія надає чимало прикладів цього як у давнині, так і у сучасності.

Отже, внаслідок роботи над проблемними завданнями школярі мають навчитися бачити відтінки явищ. Наприклад, підтримувати цілі тих чи інших історичних осіб, проте бачити слабкість та недосконалість обраних методів. Важливим здобутком має стати вміння мислити парадоксами й бачити загальне та окреме у життєвих процесах і явищах. Неоднозначне ставлення до подій - ось що має стати наслідком навчання критичного мислення. Оцінюючи історичну подію, учні повинні навчитися бачити зворотний бік явища.

Підбиваючи підсумки розгляду першого питання, маємо зазначити, що, по-перше, критичне мислення є мисленням самостійним. По-друге, інформація є відправним, але аж ніяк не кінцевим пунктом критичного мислення. По-третє, критичне мислення починається з постановки питань і з'ясування проблем, які потрібно вирішити. По-четверте, критичне мислення прагне до переконливої аргументації. По-п'яте, критичне мислення є мисленням соціальним. Будь-яка думка перевіряється і відшліфовується, коли її обговорюють з іншими.

Слід зазначити, що умовам реалізації поставлених завдань з проблеми, що розглядається, сприяє особлива структура уроку: кожен урок повинен мати три фази – актуалізацію (передбачення), побудови (конструювання) знань та консолідації. Розглянемо це на прикладі вивчення теми "Японія у другій половині XIX століття – на початку XX століття".

Урок починається з фази актуалізації, під час якої педагог спрямовує учнів на те, щоб вони міркували над темою, яку починають вивчати, і ставили запитання. Застосований метод навчання – «структурований огляд» як коротке повідомлення за темою, достатнє для того, щоб спрямувати думки учнів на аналіз цієї теми і зацікавити їх.

Учитель. На початку XVII ст. владу в Японії захопив сегун (полководець) Токугава Іеясу. Японський імператор втратив реальну владу (сегун не знищив імператора, бо згідно з японською релігією синтоїзмом він є живим Богом) і був з родиною ізольований в Кіото, де навіть не мав права спілкуватися з князями. Сегун, захопивши владу, поклав край одній з головних проблем країни – усобиці князів. Це було зроблено шляхом періодичного захоплення у заручники князів або їхніх родин.

Завдання учням:

- Протягом хвилини подумайте та спрогнозуйте можливі наслідки правління сегуна для розвитку країни.

- Поверніться до свого партнера та обміняйтеся своїми відповідями.

Через хвилину вчитель запрошує до відповіді учнів з трьох пар.

Учитель. У середині XVII ст. сегун Токугава Іеясу прийняв рішення про "закриття країни", передбачаючи, що європейці поступово підкорять Японію. Всі європейці були знищені або вигнані з країни, окрім голландців, яким відкрили для торгівлі єдиний порт – Нагасакі. Ізоляція Японії від зовнішнього світу була здійснена насамперед з метою збереження давніх традицій. Поширення християнства під впливом католицьких місіонерів (особливо португальських) набуло загрозливого для стабільності характеру. Поряд із закриттям країни відбулася заборона християнства і знищення всіх його прихильників у Японії.

- Поміркуйте та обговоріть у парах, чи можливо зазначеними заходами досягти поставленої мети.

Учитель пропонує озвучити відповіді.

- У середині XIX ст. Японія потрапила у поле зору США, європейських держав і Росії.

- До яких наслідків це могло привести?

- У 1867 році у Японії розпочалася громадянська війна, яка охопила майже всю територію країни; вона тривала до 1869 року. У результаті було ліквідовано систему сьогунату. Новий уряд очолив молодий імператор Муцухіто, період його правління дістав назву епохи Мейдзі (Освічене правління).

- Спробуйте передбачити, які перетворення було здійснено в епоху Мейдзі.

Учні висловлюють припущення.

Друга, або середня фаза уроку – фаза побудови знань. Пропонуємо можливий варіант розгляду питань теми:

1. Доба Мейдзі. Реформи 70-80 років. Особливості економічного розвитку Японії. (Застосовуємо метод навчання «Спрямоване читання», використання якого дозволяє спрямувати діяльність учнів під час самостійного читання за допомогою запитань рівня розуміння. Учні читають із зупинками, обговорюючи по кілька абзаців).

- Що зумовило зростання інтересу США у середині XIX ст. до Японії?

У середині XIX ст. Японія потрапила у поле зору США, європейських держав і Росії. Перш за все Японія представляла інтерес для США як перевалочна база американських суден, що плавали у північних водах Тихого океану, як зручний плацдарм для зміцнення американських позицій на Далекому Сході і, найперше, в Китаї, де домінували англійці.

У 1853 році у затоку Едо на о. Хонсю прибула американська воєнна ескадра на чолі з командором Метью К.Перрі, котрий передав японцям лист від президента США. У ньому висловлювалося бажання встановити з Японією дипломатичні відносини. Японці попросили час для роздумів. Наступного року ескадра Перрі з 10 бойових кораблів знову з'явилася біля берегів Японії. Перрі, погрожуючи інтервенцією, примусив сегуна підписати японо-американський договір про відкриття двох портів для торгівлі з США, а також американського консульства в одному з них. Незабаром подібні договори з Японією підписали Росія, Англія, Франція, Голландія. Згодом ці договори набули нерівноправного характеру. Громадяни цих країн отримали право недоторканності на території Японії, яка зобов'язувалася надати пільги у торгівлі цим країнам. Країна опинилася перед загрозою колонізації. В Японію ринув потік європейських промислових відносно дешевих і різноманітних товарів. Почали занепадати національні ремесла і мануфактури. Для придбання заморських предметів розкоші багата самурайська верхівка обкладала поборами населення, доводячи його до зубожіння.

- Якими є наслідки війни між сьогунатом і прихильниками зміцнення влади імператора?

У 1866 р. помер сьогун Іємоті – прихильник старих порядків. Лідери промислового блоку, що зароджувався, скористалися з того, що імператором став 14-річний Муцухіто. Вони висунули перед новим сьогунатом вимогу повернути владу "законному правителю".

Сьогун відмовився, що призвело до громадянської війни. Сьогун контролював північну і центральну Японію, а опозиціонери – південну. Війна охопила майже всю територію країни і тривала з 1867 до 1869 року. У результаті було ліквідовано систему сьогунату. Новий уряд очолив молодий імператор Муцухіто, період його правління дістав назву епохи Мейдзі (Освітчене правління). Імператор поєднав світську і релігійну владу в країні.

- У чому полягає сутність реформ Мейдзі?

Читання тексту підручника, пункт 3 «Реформи Мейдзі».

- Якою була роль держави у розвитку промисловості Японії?

- Якими особливостями характеризувався розвиток капіталізму в Японії (порівняно з іншими державами)?

Читання тексту підручника, пункт 4 «Особливості економічного розвитку Японії».

- На основі наведених фактів економічного, політичного розвитку країни спрогнозуйте основні напрями проведення зовнішньої політики Японії.

2. Під час розгляду питання "Конституція 1889 року" пропонуємо учням виконати завдання:

- Читаючи текст підручника (пункт 5), визначте форму правління Японії згідно з Конституцією 1889 року. Наведіть факти для підтвердження своєї думки.

Третя фаза уроку – фаза консолідації. Це частина уроку, під час якої учні обмірковують те, про що дізналися, застосовують ідеї та переосмислюють вивчене раніше у контексті того, що вивчили. Пропонуємо учням скласти сенкан, дотримуючись таких правил-орієнтирів:

1. Перший рядок складається з одного слова (іменника) – назва поняття, терміна, теми.

2. У другому рядку представлено опис, який складається з двох слів (прикметників).

3. У третьому рядку визначені характерні властивості. Він складається з трьох слів (дієслів).

4. У четвертому рядку формується фраза, яка складається з чотирьох слів і розкриває ставлення до теми.

5. П'ятий рядок складається з одного слова (синоніма до теми), в якому відбита сутність предмета або сформульовано висновок.

Іноді сенкан доповнюється шостим рядком, у якому записується антонім до ключового слова.

Таким чином, аналіз наукової літератури і власний досвід викладання свідчать, що орієнтація навчання на розвиток критичного мислення учнів потребує відповідних підходів. Методичними умовами розвитку критичного мислення учнів є такі:

- відповідна побудова (структура) уроку;
- організація навчального процесу як дослідження учнями навчального матеріалу теми;
- розробка спеціальної системи запитань і завдань, розв'язання яких вимагає певних мисленнєвих операцій – аналізу, синтезу, оцінки;
- стимулювання власних суджень і оцінок учнів.

Значною мірою сприяти реалізації зазначеної проблеми може шкільний підручник з історії за умови спрямування його методичного апарату на розвиток особистості учня, зокрема і його критичного мислення.

Одним з найдієвіших методів формування критичного мислення на уроках історії є метод проектів.

Наприклад, проект "Центральна Рада: образи та міфи", який використовуватиметься в 10 класі під час вивчення теми "УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ". Мета проекту - розвиток уміння аналізувати ілюстративний матеріал, узагальнювати знання про реальну історичну спадщину Центральної Ради в період Української революції; розвиток уміння зіставляти образи дійсності з міфами; розробити самостійно пам'ятку "Як працювати з малюнком підручника?"; виховання поваги до вітчизняної історії з усією її різноплановістю.

Педагогічна діяльність в рамках проектної діяльності включає в себе низку умовних етапів: пошуковий (визначення теми проекту, пошук і аналіз проблеми, постановка мети проекту); аналітичний (збирання і вивчення інформації, аналіз наявної інформації, пошук оптимального способу досягнення мети проекту, побудова алгоритму діяльності, складання плану реалізації проекту: покрокове планування робіт, аналіз ресурсів); практичний (виконання запланованих технологічних операцій, поточний контроль якості, внесення змін у роботу); презентаційний (підготовка презентаційних матеріалів, презентація проекту, вивчення можливостей використання результатів проекту) та контрольний (аналіз результатів виконання проекту, оцінка якості виконання проекту), що в загальних рисах відповідає

класифікації етапів формування критичного мислення учнів за О.Тягло, Т.Воропай:

Перший етап - актуалізація знань, пробудження інтересу до теми, визначення мети вивчення конкретного матеріалу.

Другий етап - осмислення нової інформації, критичне читання та письмо.

Третій етап - роздуми або рефлексія, формування власної думки стосовно навчального матеріалу.

Четвертий етап - узагальнення й оцінка власної діяльності.

У конкретному проєкті "Центральна Рада: образи та міфи", що триватиме орієнтовно п'ять уроків, такий поділ на етапи також простежується:

Перший урок.

Початок вивчення теми "Українська революція" у нашому плануванні розпочинається з перегляду наявної наочності. Предметна компетенція усвідомлення дійсності у десятикласників має бути розвинута на достатньому рівні задля того, щоб зрозуміти, що ця тема, як і кожна в історії, оповита певною низкою міфів. Щоб розвіяти міфи, розпочинаємо з аналізу саме ілюстративного матеріалу. Проблемою для учнів може бути існування протиріч між історично реальним сприйняттям певних подій та наявними образами з кінохроніки, картин із притаманною їм помпезністю.

Використання картин та фото історичної тематики можна застосувати для розвитку критичного мислення. Чи завжди історична картина допомагає сформувати в учнів історично правдиве, історично реальне сприйняття певних подій? Мабуть, ні. З тієї простої причини, що будь-яка історична картина - це перш за все певна інтерпретація історичних подій. Тільки ті картини, що були написані сучасниками зображуваних подій, можуть бути віднесені до історичних документів. Ті ж, в яких художник намагався відтворити історичні події, свідком яких він не був, слід віднести до освітнього типу інтерпретацій минулого. А достовірність тієї чи іншої інтерпретації залежить від того, скільки і яких джерел вивчено.

Застосовуючи наочність на уроці, вчитель досягає кількох результатів одночасно: 1) залучає учнів до безпосередньої діяльності під час уроку; 2) посилює увагу й пам'ять учня, пробуджуючи його цікавість до об'єкта споглядання; 3) сприяє кращому запам'ятовуванню учнем програмового матеріалу через виникнення в його свідомості певних логічних зв'язків; 4) удосконалює процес викладання історії,

заохочує учнів до вивчення історії шляхом урізноманітнення не лише матеріалу, а й методів викладання; 5) розвиває в учнів спостережливість, уяву, пам'ять, зв'язне мовлення, навички аналізу окремих історичних подій та фактів і вироблення на основі даних цього аналізу певних висновків [7, с 17]. На початку проектної діяльності створюється ініціативна група із трьох-чотирьох учнів, яка повинна буде впродовж наступних трьох занять написати статті, виступаючи в ролі молодих критиків, щодо образів революції 1917-18 рр. та презентувати їх на четвертому уроці.

У ході пошукового й аналітичного етапів учні сформулюють проблему і мету проекту, збиратимуть інформацію; аналізуватимуть її; будуть складати план реалізації проекту. План поетапного виконання даного міні-проекту складається з відбору та аналізу ілюстрацій, присвячених цьому періоду, складання орієнтовного плану статті та її написання. Попередньо потрібно визначити стиль і тип мовлення, обґрунтувати свою думку про твір мистецтва або фото, добирати переконливі аргументи та дбати про мовленнєве оформлення відгуку. Також потрібно вживати лише ті мовні засоби, які характерні для обраного стилю і жанру мовлення.

Другий - четвертий уроки.

Практичний етап виконання міні-проекту частково здійснюється на уроках, так як більшу частину інформації учні будуть отримувати з додаткової літератури, музеїв, мережі Internet.

Вибір учнів може зупинитися на ілюстраціях: "Київ у березні 1917р.", "Демонстрація в Харкові. Квітень 1917р.", "Повалення пам'ятника П.Столипіну. Київ, березень 1917р.", "Революційні солдати. Київ, 1917р.", "Проголошення 111-го Універсалу. Київ, листопад 1917р.", плакат 1917р. "Памятка Народної перемоги" та ін.

На п'ятому уроці проекту "Центральна Рада: образи та міфи" може проводитися урок-презентація проектних доробків (статті критиків), що супроводжується демонстрацією ілюстрацій, які стали об'єктом прискіпливого погляду молодого критика.

Як варіант, презентація може проводитися у вигляді "круглого столу". Такий вид дискусії є досить конструктивним. Кожен її учасник має однакове право на висловлювання власної думки, а обов'язковою умовою участі в дискусії є необхідність аргументації власної точки зору кожним учасником "круглого столу" [3, с.12].

Матеріали до презентації мають бути наукового характеру і розкривати дискусійні, різкі питання, що не мають однозначної відповіді.

Якщо вчитель ставить завдання розвитку критичного мислення учнів на матеріалі презентації, він повинен мотивувати її учасників, ставити запитання і висловлювати критичні зауваження з приводу проектів, що беруть участь у презентації. Варто також підготувати учасників презентації до того, щоб вони задавали питання різного типу, що просувають учнів у розвитку комунікативної компетентності. Так, для старшокласника - на дискредитацію, питання що піддають сумніву його позицію.

Учасники міні-проекту по завершенні його мають розробити пам'ятку "Як працювати з малюнком підручника?". Ось один з можливих її варіантів:

1. Розглянь малюнок у деталях, зроби їх аналіз.
2. Знайди взаємозв'язок між окремими елементами малюнка.
3. Зроби загальні висновки про те, що зображено на малюнку.
4. Знайди в тексті параграфу матеріал, який розповідає про те, що зображено на малюнку; зв'яжи дані в одне ціле.

Критичне мислення, розвиток якого має бути результатом зазначеного проекту, є не тільки наслідком демократії, але й важливим чинником її формування, частиною підготовки громадян, не обізнаних у політичних маніпуляціях влади, до життя в лояльному демократичному суспільстві.

Людина, яка критично мислить, уміє: визначити проблему; перевірити використану інформацію; проаналізувати твердження, що лежить в основі інформації; врахувати альтернативні точки зору; визначити наявність підтексту в інформації; синтезувати здобуті знання; зробити висновок; прийняти оптимальне рішення [6, с.18-19].

Метод проектів на уроках історії може здійснюватися через: ігрові проекти; дискусії; творчі учнівські доробки (складання історичних задач, загадок, нестандартних запитань, віршів, інтерв'ю, тощо); логічні вправи, асоціативне конструювання; пошуково-дослідницькі проекти (аналіз історичних джерел, додаткової інформації, ілюстративного матеріалу, написання дослідницьких робіт); ілюстративне проектування (карикатури, малюнки, тощо). Під час виконання даних видів роботи у вчителя є можливість паралельно використовувати елементи технології розвитку критичного мислення.

Суть і мета технології розвитку критичного мислення полягає в тому, що шлях її застосування учні знаходять самі. Для цього вчитель має оволодіти новим мисленням, відповідним чином сприймаючи зміст програмоного матеріалу, вибирати й застосовувати саме ті методи й прийоми навчання, які сприятимуть розвиткові критичного мислення. Найбільш оптимальними для цього є дослідницький, діалогічний, евристичний методи проблемного навчання. Вони досить чітко вписуються у класифікацію типів проектів учнів. Проекти, виконувані в рамках навчального процесу, можна класифікувати за декількома підставами.

За типом продукту, що є результатом проектної діяльності, їх можна розділити на: технологічні - проекти, націлені на модернізацію існуючих і розробку нових технологій; дослідницькі - проекти, цілком підлеглі логіці дослідження і ті, що мають структуру, наближену до наукового дослідження; творчі проекти - не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності учасників, вона розвивається, підпорядковуючись кінцевому результату, інтересам учасників проекту; інформаційні - проекти, націлені на збирання, оформлення і представлення інформації, її аналіз і узагальнення фактів; практико орієнтовані - проекти, в яких результат діяльності учасників чітко визначено з самого початку, він орієнтований на соціальні інтереси учасників.

Наш приклад проекту "Центральна Рада: образи та міфи" належить до дослідницьких проектів.

Взагалі, під методом проектів, більшість науковців розуміють - технологію організації освітніх ситуацій, у яких учень ставить і вирішує власні проблеми. Вона включає в себе комплекс дій учня і способи (техніки) організації педагогом цих дій, тобто є педагогічною технологією. Метод проектів став результатом включення в освітній процес проектування як виду діяльності.

Технологія проектного навчання (метод проектів, проектне навчання) впливає з ідеї проблемного навчання та ґрунтується на розробці і створенні учнем під контролем учителя нових продуктів, що характеризуються суб'єктивною або об'єктивною новизною та практичним значенням [20, с.228].

У проектному навчанні проявляється раціональне сполучення теоретичних знань і практичних дій при вирішенні конкретної проблеми, використовується сукупність проблемних, дослідницьких, практичних методів роботи, за своєю сутністю завжди творчих.

Сучасна вітчизняна й зарубіжна педагогіка виділяє наступні найбільш перспективні ідеї, що містяться в роботі за методом проєктів: зміцнення зв'язку школи з життям; розвиток індивідуальних здібностей і схильностей учнів; розвиток умінь планувати свою навчальну працю й самостійно виконувати її; система контролю й самоконтролю.

Чіткість організації проєктування визначається конкретністю постановки мети, запланованими результатами, виясненням вихідних даних. Дуже ефективним є використання невеликих методичних рекомендацій чи інструкцій, де вказується необхідна і допоміжна література для самоосвіти, вимоги вчителя до якості проєкту, форми і методи кількісної оцінки результатів, алгоритми проєктування.

Необхідно організувати роботу таким чином, щоб учні навчалися: визначати основні і поточні (проміжні) мету і завдання; шукати шляхи їх вирішення, обираючи оптимальні; здійснювати й аргументувати вибір; передбачати наслідки вибору; діяти самостійно (без підказки); порівнювати отриманий результат з тим, що потребується; об'єктивно оцінювати процес (саму діяльність) і результат проєктування [10, с.7].

Отже, у рамках проєктної технології для формування в учнів критичного мислення найбільш ефективними прийомами є: критичне обговорення наукових і публіцистичних статей; рецензування своїх і чужих творчих робіт; створення проєктів аналітичного характеру з виявленням та порівнянням різних поглядів на проблему; розв'язання логічних задач, що ґрунтуються на застосуванні критики та самокритики; обговорення помилок, яких припустились учні при розв'язанні проблем у дискусіях під час презентації проєкту; формування вмінь аргументовано спростовувати висунуті помилкові гіпотези пщ час проведення роботи над проєктом; організація та проведення дискусій, як форми презентації проєкту, з будь-яких актуальних проблем сучасності з подальшим критичним аналізом їхнього перебігу.

Важливим моментом є розвиток критичного мислення учнів у процесі опрацювання текстів та виконання письмових завдань.

Як розвивати критичне мислення учнів у процесі читання?

Навчити школяра критичного читання — це найважливіша складова формування і розвитку компетентного учня.

Перелік друкованих матеріалів, які ми використовуємо на уроках як джерело знання ,достатньо великий. Це підручники, словники,

енциклопедії, газетні й журнальні публікації, документи: закони, звіти, протоколи засідань, статистичні дані, літературні твори, особисті спогади, політичні виступи тощо. Всі друковані матеріали мають певні особливості, що визначають, як треба з ними працювати, як їх аналізувати та використовувати.

Узагальнена схема аналізу може бути такою:

Хто автор цього тексту? Що вам відомо про нього (або про них)? Коли було написано цей текст? Яке значення має час створення тексту? Як вплинув?

Де відбулися події, про які розповідається в цьому тексті? Яке значення має місце, в якому відбулися події, описані в тексті?

Які факти наведені в тексті? Які висновки з них можна зробити? Чому було створено текст? Які причини подій, указаних у тексті?

Як цей текст допомагає дізнатись більше про події, які відбувалися?

У класі, де учні навчаються критичного читання, де розвивається їхня соціально-критична грамотність, у школярів треба розвивати вміння роздумувати, міркувати над прочитаним.

Дуже важливо навчити учнів самостійно, швидко й ефективно здобувати необхідну інформацію з друкованого джерела. Ці навички будуть дуже корисні нашим випускникам у подальшому навчанні й професійній діяльності.

Часто наші учні сприймають те, що написано в підручниках, як Біблію, як непорушну істину. Інколи можна навіть почути: «А в підручнику так написано!» Під час роботи з текстом підручника наголос робиться на відповідях на запитання у самому підручнику або на запитання вчителя. Тому школярі розглядають читання як пошук інформації для відповіді на чийсь, але не свої запитання. Можливо, тому їм не дуже цікаво читати, тому вони і не читають додаткову літературу, залишаючись на рівні базових знань, викладених у підручнику.

Завдання вчителя на уроці з критичного читання полягає не в тому, щоб оцінити знання учнем тексту. Це не має великого значення. Ми повинні навчити їх розуміти цей текст, робити власні висновки. Для цього ми маємо сприяти тому, щоб у них під час читання виникали свої запитання, на які не мають однозначних відповідей, на які треба і можна шукати відповіді в інших джерелах, причому багато днів, місяців і років. Ми повинні розвивати інтелектуальну зацікавленість учнів.

Учителі дуже рідко виділяють на уроці спеціальний час для міркування, оскільки термін заняття обмежений, обсяг шкільних програм дуже насичений, і на кожному уроці треба опанувати нову тему! Проте протягом навчання критичного читання ми повинні робити менше, але набагато краще, більш глибоко досліджувати джерела інформації, розвивати в учнів готовність і вміння міркувати над прочитаним. Учитель може стимулювати це запитаннями:

«На які питання ми не знайшли відповіді?»

«З якими висловами автора ви не погоджуєтесь? Чому?»

«Чи не застаріла інформація, яку дає автор?» тощо.

Методи критичного читання, які можна використати під час роботи з підручником.

«Читання тексту з позначками».

В основу цього методу покладено читання тексту з одночасним маркуванням окремих його частин спеціальними позначками на полях і заповненням таблиці.

Така робота дає можливість:

вчителю:

створити на уроці клімат, який відповідає активній навчальній діяльності;

перевірити рівень попередніх знань кожного учня і рівень засвоєння нового матеріалу;

перевірити, як учні самостійно виконали домашнє завдання;

учням:

навчитися читати вдумливо;

виділяти ключові поняття;

класифікувати отриману інформацію;

формулювати своїми словами думки автора;

оцінювати інформацію;

побачити, що кожний сприймає одну й ту саму інформацію по-різному.

Щоб організувати діяльність, треба:

1. Написати позначки на дошці й пояснити, що вони означають:

• «+» (плюс) — знайома інформація;

• «-» (мінус) — нова для вас інформація;

• «?» (знак питання) — інформація, що здивувала вас і викликає

інтерес, але інформації недостатньо і ви хочете дізнатися про це більше. 2. Дати учням завдання прочитати текст і зробити подібні

.позначки на полях підручника. На кожний абзац тексту по 1-2 позначки.

3.Після читання запропонувати учням класифікувати інформацію і заповнити таблицю в зошитах.

4.Обговорити результати роботи у класі.

«+»

«—»

«?»

Ця стратегія потребує певного часу, але учні більш глибоко вивчають текст підручника, навчаються класифікувати інформацію. Критеріями класифікації є самі позначки. Під час обговорення учні навчаються формулювати свої висновки щодо інформації. Цю стратегію слід вводити в класі, але з часом її можна давати як домашнє читання. Вчитель може перевірити таблиці в зошитах, може запитати про використання будь-якої позначки. Важливо, щоб діти ставили всі позначки, тому що коли вони ставлять «+», то визначають, що вони вже знають з цієї теми, а коли ставлять «-», то бачать, чого дізнались. Позначка «?» особливо цікава, тому що вона спонукає учнів до пошуку додаткової інформації в інших джерелах.

«Читання з маркуванням тексту».

Цей метод є вдосконаленням попереднього. Він передбачає читання тексту з метою знайти певну інформацію і позначити на полях кожний тип інформації спеціальними символами.

Це дає можливість:

вчителю:

відібрати і відпрацювати всі програмні вимоги до навчального матеріалу на уроці;

допомогти учням навчитися цілеспрямовано і самостійно працювати з джерелом інформації;

учням:

визначити чіткі цілі для роботи з джерелом інформації;

знайти потрібну інформацію;

бути здатними використати потрібну інформацію в подальшому.

Щоб організувати діяльність, треба:

Учителю визначити, яку інформацію учні повинні знайти у підручнику.

Кожному типу інформації придумати певний символ (можна пропонувати самим учням зробити це).

Символи виписати на дошці.

Чітко пояснити учням, що вони повинні будуть знайти у тексті.
Пропонувати учням прочитати текст і промаркувати його.

Поки діти читають, учитель може накреслити на дошці таблицю для обговорення результатів. У дужках ставляться символи, якими користувалися під час маркування.

Провести обговорення результатів читання і заповнення таблиці.

«+»

«-»

«?»

На уроках історії можна дати учням завдання знайти в підручнику інформацію щодо побуту, розвитку промисловості, політичного устрою, розвитку культури тощо.

Цю стратегію можна використовувати в роботі зі спеціальними текстами: історичним документом, літературним твором.

«Читання в парах / узагальнення в парах».

Цей метод розрахований на читання тексту в парах і є особливо ефективним, коли текст складний для розуміння або перевантажений фактичним матеріалом.

Це дає можливість:

вчителю:

залучити учнів до уважного читання важкого тексту;

впливати на правильне розуміння тексту та корегувати помилки;

допомагати у формулюванні запитань;

учням:

уважно і вдумливо читати текст, зосереджуватись на його змісті;

розвивати вміння стисло формулювати (узагальнювати) своїми словами свої думки щодо розуміння тексту;

працювати з партнером, уважно слухати один одного, ділитися міркуваннями; спільно відповідати за результати навчання.

Щоб організувати діяльність, треба:

Вчителю обрати текст, розбити його на короткі частини.

Об'єднати учнів у пари і дати чіткі пояснення, що вони повинні будуть

робити:

«Кожний член пари буде виконувати дві ролі: доповідача і респондента. Доповідач — уважно читає вголос абзац та узагальнює його зміст, тобто стисло своїми словами розповідає основну ідею. Респондент — теж читає текст, а потім уважно слухає доповідача і ставить йому два запитання, які прояснюють зміст тексту. Потім вони

повинні помінятися ролями, тобто доповідач стає респондентом, і навпаки, коли вони працюють над другим абзацом».

Коли пари виконують цю роботу, кілька учнів називають вголос свої запитання.

«Читаємо та запитуємо»

Цей метод передбачає читання тексту в парах та формулювання запитань до ключових понять тексту. Він складніший, ніж попередній. Дає можливість;

вчителю:

опрацювати програмні поняття;

оцінити за один урок усіх учнів;

організувати самостійну роботу учнів з текстом, коригувати самостійну роботу учнів.

учням:

навчитися самостійно працювати з друкованим джерелом інформації

знаходити ключові поняття;

формулювати запитання;

працювати з партнером.

Щоб організувати діяльність, треба:

Об'єднати учнів у пари та організувати читання тексту по абзацах.

Після цього вони мають обговорити, які ключеві поняття слід вписати на полях тексту, і вписують їх.

Перший учень формулює запитання, використовуючи поняття, що вписані.

Другий учень відповідає на кожне запитання.

Якщо перший учень погоджується з відповіддю, вони записують запитання і відповідь на аркуші паперу.

Потім вони міняються ролями. Процес повторюється, доки текст не буде прочитаний.

Організувати обговорення написаних ключових понять, запитань і відповідей у загальному колі. Якщо треба, вчитель може скоригувати обговорення.

У процесі самостійної роботи учнів учитель пересувається по класу й уважно слухає, що запитують і що відповідають учні. Запитання, що формулюють учні, мають бути схожі на контрольні, до яких учні звикли під час тематичного оцінювання.

«Взаємне навчання».

Цей метод передбачає читання тексту в групі й виконання кожним її членом ролі вчителя, який керує процесом читання.

Стратегія дає можливість:

вчителю:

організувати самостійну групову роботу учнів;

формувані в учнів навички розуміння тексту й застосування отриманих знань;

учням:

навчаючи інших, навчатися самому;

використовувати свої навички читання, узагальнення, знаходження головних ідей у тексті та взаємозв'язку між ними;

формулювати запитання;

відповідати на запитання своїх партнерів по роботі;

організувати роботу групи.

Щоб організувати діяльність, треба:

Об'єднати учнів у групи по чотири особи та ретельно пояснити, що вони по черзі будуть виконувати роль учителя, який повинен: прочитати текст;

дуже стисло підсумувати основні ідеї (смісл) абзацу;

поставити запитання про зміст абзацу;

пояснити, що було не зрозуміло (відповісти на можливі запитання);

зробити припущення, про що йтиметься у наступному абзаці.

Спочатку вчитель демонструє, як відбуватиметься робота на першому абзаці.

Після демонстрації слід провести обговорення, чи всі зрозуміли, що відбувалося, чи всі визначили для себе виконання всіх 5 завдань.

Далі групи працюють самостійно, але після кожного етапу слід дати

можливість одній з груп презентувати свою роботу і прокоментувати її.

Після того як усі етапи прокоментовані, учні можуть працювати самостійно.

Які методи можна використати для опрацювання історичних джерел?

Не слід забувати, що історія відтворюється з джерел. Тому вкрай важливо вміти працювати з історичними джерелами (документами) та аналізувати їх. Аналіз може здійснюватись за таким алгоритмом:

1. Хто створив джерело? Який статус мала ця людина?

2. Про що розповідає нам джерело? Що замовчує?

3. Коли було створене джерело? Які ідеї або характерні риси історичного періоду вплинули на нього?

4. З якою місцевістю пов'язана подія?

5. Чому дане джерело було створене? Чи мало специфічну мету?

6. Як дане джерело було створене? Які висновки можна зробити після порівняння його з іншими джерелами? Чи містяться в ньому «білі плями»?

Під час роботи з історичними документами, художніми, літературними текстами, крім тих методів, про які говорилося раніше, існують специфічні, притаманні цим джерелам інформації.

«Спрямоване читання».

Метод передбачає самостійне читання («про себе»), постановку запитання та обговорення змісту.

Дас можливість:

вчителю:

спрямувати читання учнів з допомогою запитань;

заохотити учнів до формування своїх точок зору;

сприяти проведенню дискусії;

учням:

розуміти текст;

виділяти з нього ключові поняття;

презентувати спільні результати;

відповідати на запитання високого рівня;

міркувати над прочитаним;

аналізувати отриману інформацію.

Щоб організувати діяльність, треба:

запропонувати учням прочитати текст;

знайти значення нових слів і незрозумілих виразів;

визначити про яку історичну подію, явище чи персонажа йде мова;

визначити в тексті історичного джерела: що важливо? що потрібно запам'ятати? про що довідалися вперше? що було незвичайним, несподіваним?

запропонувати учням скласти запитання до тексту, починаючи їх словами «чому», «з якою метою», «як»;

провести колективне обговорення виконаної роботи. Дати учням можливість визначити своє ставлення до тексту історичного джерела, використовуючи при цьому такі слова:

- Це вірно, тому, що...
  - Я впевнений(а) у тому, що...
  - Я добре знаю, що...
  - Я думаю інакше, тому що...
  - Я переконаний(а) у цьому, тому що...
  - Я сумніваюся у цьому, тому що
  - Я не згодний(а) з цим , тому що...
- «Запитання до автора».

Метод передбачає організацію процесу читання тексту як розмову з автором.

Дає можливість:

вчителю:

спонукати учнів до активної пізнавальної діяльності в процесі читання;

ставити запитання, які спонукають учнів думати й акцентувати увагу на

значенні, а не на простому пошуку інформації;

учням:

у процесі читання ставити запитання автору; налагодити з ним зв'язок;

зрозуміти, як цей текст був написаний;

бути активними в процесі читання; більш глибоко розуміти зміст.

Щоб організувати діяльність, треба:

Вчителю, перед тим як давати текст учням, прочитати його і виділити ідеї, які можуть бути складними для розуміння.

Спланувати зупинки в тексті на цих місцях.

Сформулювати свої запитання на той випадок, якщо учні не зможуть цього зробити.

Далі робота організовується як у «Спрямованому читанні», але учні повинні ставити власні запитання до автора, які виникли у них у процесі читання. Запитання можуть стосуватись сюжету, персонажів, ідеї твору, точки зору автора.

Таким чином, можемо стверджувати, що проблема розвитку критичного мислення школярів стоїть сьогодні дуже гостро вимагає розробки та впровадження у життя дієвих методик навчання, які б забезпечували формування цієї компетентності на рівні програм, навчальних планів та результатів навчання.

ВИСНОВКИ

1. До проблем, які виникали при роботі по розвитку в учнів критичного мислення можна віднести: стереотипність мислення учнів, орієнтація на репродуктивне навчання; острах самостійного мислення; обмеженість у джерелах інформації на уроці; труднощі при оцінюванні навчальних досягнень учнів (не засвоєних учнями знань, а набутих ними компетентностей).

2. Слід використовувати інтерактивні методи, формувати комунікативу культуру з акцентом на парну та групову форми роботи, що розвиває соціальні навички.

3. Критичне мислення учнів розвивається шляхом засвоєння розумових навичок виявлення і заперечення припущень; перевірки фактичної точності і логічної послідовності; розгляду контексту; вивчення альтернатив; дослідницьких навичок (спостерігати, описувати, порівнювати, визначати, асоціювати, узагальнювати, прогнозувати, застосовувати).

4. Формування основних компетентностей на основі критичного мислення сприяє розумінню і продуктивній взаємодії між людьми; полегшує розуміння інших поглядів; дозволяє учням використовувати знання в ситуаціях з високим рівнем невизначеності, протистояти інтелектуальному шахрайству.

5. У рамках проектної технології для формування в учнів критичного мислення найбільш ефективними прийомами є: критичне обговорення наукових і публіцистичних статей; рецензування своїх і чужих творчих робіт; створення проектів аналітичного характеру з виявленням та порівнянням різних поглядів на проблему; розв'язання логічних задач, що ґрунтуються на застосуванні критики та самокритики; обговорення помилок, яких припустились учні при розв'язанні проблем у дискусіях під час презентації проекту; формування вмінь аргументовано спростовувати висунуті помилкові гіпотези під час проведення роботи над проектом; організація та проведення дискусій, як форми презентації проекту, з будь-яких актуальних проблем сучасності з подальшим критичним аналізом їхнього перебігу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Дж. Когнитивная психология. -СПб.: Питер, 2002.-496 с.
2. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации / Под ред. А.Р.Лурия. - М.: Прогресс, 1977.-412 с.
3. Венцева Н. Де народжується істина? // Історія в школах України. - №7. -2004. - С 12-17.
4. Всесвітня історія. Нові часи. Част.др.(Кін.XVIII – поч. Х Х ст.): підр. для 9 кл. / [С.В.Білоножко, І.М. Бірюльов, О.Р. Давлетов, В.Г. Космина, Л.О.Нестеренко, Ф.Г.Турченко]. – К.: Генеза, 2000.
5. Вукіна Н.В., Дементієвська Н.П., Сущенко І.М. Критичне мислення: як цьому навчати: Науково-методичний посібник / За наук. Ред. О.І.Пометун. -Харків, 2007. -190 с.
6. Вукіна Н. Навіщо українцям критичне мислення? // Директор школи. - №10-11.- 2006. - С 18-19.
7. Десятов Д. Використання картин історичної тематики на уроці: створення образів чи міфів? // Історія в школах України. - №5. - 2007. - С 17-23.
8. Десятов Д.Л. Практичні аспекти застосування методів критичного мислення на уроці історії / Д.Л.Десятов // Історія в школах України. – 2007. – №9.
9. Зоркіна Н. В. Критическое мышление - мышление XXI в. // Методичний вісник історичного факультету №1. - Харків: Консум, 2002. - С 77-82.
10. Ісаєв Г. Метод проєктів - ефективна технологія навчання // Підручник для Директора. - К.: Плеяди. - №9-10. -2005. - С 4-10.
11. Концепція розвитку загальної середньої освіти // Освіта України. – 2000. – №31.
12. Методика навчання історії в школі / О.І.Пометун, Г.О. Фрейман. – К.: Генеза, 2006. – 328 с.
13. Миллер С. Психология развития: методы исследования. -СПб.: Питер, 2002. -464 с.
14. Ми – громадяни: навчальний посібник з курсу громадянської освіти для 9 (10) класу / за ред. док. пед. наук проф.О. Пометун. – К.: АПН, 2002. –238 с.
15. Надлер Дж., Хибино Ш. Мышление прорыва: Пер. с англ. Ананин СИ. - Минск: Попури, 1999. - 496 с.
16. Національна доктрина розвитку освіти // Дошкільне виховання. – 2002. – №7. 4. Баханов К.А. Сучасна шкільна історична освіта:

інноваційні аспекти: монографія. – Донецьк: ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2005.

17. Новітня історія України: 11 кл. / Н.М. Гупан, О.І.Пометун, Г.О. Фрейман. – К.: А.С.К., 2007.

18. Пометун О.І., Ремех Т.О. Мої і твої права: навч. посіб.: 10-11 кл. / О.І.Пометун, Т.О.Ремех. – Біла Церква: ПП Надтока О.Ф., 2006.

19. Практичне право: навч. посіб.: 8 кл. / О.І.Пометун, Т.О.Ремех, І.М.Гейко / за ред. О.І.Пометун. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К.: А.С.К., 2002.

20. Селеєко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий. - В 2 т. -Т. 1-М.: НИИ школьных технологий, 2006. -816 с.

21. Солсо Р. Когнитивная психология. - СПб.: Питер, 2000. - 592 с.

22. Стіл Дж., Мередіт К., Темпл Ч. Методична система "Розвиток критичного мислення у навчанні різних предметів": Підготовлено для проекту "Читання та письмо для розвитку критичного мислення" / Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення "Інтелект". - К.: Міленіум, 2001. - 104 с

23. Сухарев П. Б. Інноваційна педагогічна технологія "Читання та письмо для розвитку критичного мислення" // Методичний вісник історичного факультету №1. - Харків: Консум, 2002. - С 100-106.

24. Терно С. Чи навчені наші учні мислити критично? // Історія в школах України. - 2007. - №7 - С 17-24.

25. Терно С. Критичне мислення: чергова мода чи нагальна проблема / С.Терно // Історія в школах України. – 2007. – №4.

26. Технології розвитку критичного мислення учнів / [Кроуфорд А., Саул В., Метью С, Макінстер Д.] / Наук, ред., передм. О.І.Пометун. - К.: Плеяди, 2006. -220 с.

27. Тягло О. Післямова до статей Метью Ліпмана і Марка Вайнштейна / О.Тягло // Вісник програм шкільних обмінів. – 2006. – №27

28. Штернберг Р.Дж. Интеллект, приносящий успех / Пер. с англ. - Минск: Попурри, 2000. - 368 с.

29. Халперн Д. Психология критического мышления. - СПб.: Питер, 2000. -512 с.

Плани-конспекти уроків з елементами технології критичного мислення

6 клас

Тема: «Давня Індія та Китай»

Урок 1. Давня Індія

Мета: ознайомити учнів з природно-кліматичними умовами та географічним положенням Індії; дати уявлення про найдавніші цивілізації долини річки Інд; встановити зв'язок між природно-кліматичними умовами та заняттям населення; формувати в учнів навички самостійної роботи та сприяти розвитку в них критичного мислення; виховувати толерантне ставлення до думки оточуючих однолітків.

Тип уроку: засвоєння нових знань та вмінь.

Обладнання: підручник «Історія стародавнього світу» (автори Головагов С., Костирко С. К., 2006), атлас «Історія стародавнього світу. 6 клас», ілюстрації.

Понятійний апарат: Інд, Ганг, джунглі, індська цивілізація, Мохенджо-Даро, арії, раджа, імперія Маурійів.

Структура уроку

I. Організаційний момент

II. Мотивація навчальної діяльності

*Вступне слово вчителя. Метод «Структурований огляд»
(Завдання: зацікавити учнів)*

Далі використовуємо метод «Знаємо – хочемо дізнатися – дізналися».

Просимо учнів подумати, що вони вже знають про Індію, поставити запитання з цієї теми та знайти відповіді на ці запитання.

Для цього:

- Учні працюють в парах і складають список своїх ідей.
- На великому аркуші паперу, який розділений на три колонки («Знаємо», «Хочемо дізнатися», «Дізналися») записуємо їхні ідеї в першу колонку. (Учитель може допомагати у формулюванні учнівських думок).
- Тепер просимо учнів подумати, які вони мають запитання з цієї теми. Спочатку вони можуть проаналізувати те, що відомо і визначити, де їхні знання є неповними. Записуємо запитання учнів до

другої колонки. Учитель може доповнити даний перелік своїми запитаннями.

III. Активізація пізнавальної діяльності

Вивчення нового матеріалу

1. Працюємо з картою (атласами)

- Запропонувати учням назвати моря, що омивають півострів Індостан.
- Назвати найбільші річки Індії.
- Який гірський хребет знаходиться на півночі Індії?

Учитель доповнює відповіді учнів інформацією про природно-географічні умови Індії.

Варто нагадати вихованцям, щоб вони фіксували протягом уроку нову інформацію, що відповідає на запитання, поставлені на початку уроку.

2. «Читання в парах – узагальнення в парах»

- Об'єднуємо учнів у пари. Пояснюємо, що спочатку один прочитає уривок тексту і узагальнить його, інший поставить 2-3 запитання, а потім навпаки.
- Пропонуємо учням опрацювати текст підручника на с.111 – 112 та слідкуємо за роботою дітей.

3. Формування понятійного апарату. Закінчити речення (усно):

- Дравідійський період - ... (назва корінного населення дравіди)
- Індська цивілізація - ... (назва річки Інд)
- Мова арійських племен - ... (санскрит)
- Вождя племені називали - ... (раджа)
- Магараджа – це ... (вождь союзу бхаратів)
- Заняття «благородних» - це ... (землеробство, яким могли займатися тільки вибрані).

4. Розповідь учителя з елементами бесіди.

У II тис. до н.е. арії поступово переходять до залізних знарядь праці. *Про що це свідчить і чи зміниться щось у житті цього населення?*

(Розвивається господарство, ремесла, відбувається обмін товарами (торгівля), з'являються нові міста, розвивається культура).

Для кочових аріїв найціннішим товаром була велика рогата худоба. Змінивши спосіб життя цей народ почав займатися землеробством, розбудовуючи свої міста, почали зводити дерев'яні огорожі та робити земляні вали, виготовляли з бронзи зброю та бойові колісниці. *Усі ці нові навички, які з'явилися у аріїв могли призвести до ... (Появи нерівності у суспільстві) Поділ суспільства на класи призводить до...*

(Формування державності). Особливістю формування держави було те, що вона складалася з союзу окремих князівств, створених для захисту від ворогів. Об'єднання арійів у велику державу розпочалося у IV ст. до н.е. і тривало до III ст. до н.е. за правління Чандрагупті з династії Маурійів та царя Ашоки. Опорою його влади була армія, на утримання якої збиралися великі податки. Державною релігією був буддизм, який переконував віруючих у покорі владі, бути шанобливими до сильного, уникати гріха, дбати про чистоту думок. Та створити сильну державу Ашока так і не зміг. Після його смерті держава занепала.

IV. Закріплення вивченого матеріалу

Повертаємося до таблиці, яку складали на початку уроку. Відповідаючи на власні запитання, учні самі ж відповідають на них.

V. Оцінювання роботи учнів на уроці.

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати текст §20, розгадати кросворд на с. 114

Урок 2. Релігія та культура Стародавньої Індії

Мета: дати уявлення про релігію та культуру Індії, наукові досягнення індійців; працювати з поняттями «варни», «касти», «буддизм», «індуїзм»; встановлювати взаємозв'язок між релігією та державою, сприяти розвитку критичного мислення та навичок самостійної роботи на уроках історії; виховувати повагу до світових культурних надбань.

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник, атлас, ілюстрації

Поняття: «веди», «індуїзм», «буддизм», «варни», «касти», «нірвана», «карма»

Структура уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація навчального процесу

Евристична бесіда

1. Охарактеризуйте природні умови Стародавньої Індії.
2. Яка цивілізація в Індії була найдавнішою? Який народ її заснував?
3. Назвіть найбільш відомих правителів Індії.
4. Поміркуйте, чому найдавніші цивілізації на Землі утворилися в долинах великих річок?
5. Що вам відомо про формування державного утворення в Індії?

III. Активізація пізнавальної діяльності

Вивчення нового матеріалу

Вступне слово вчителя (робиться мотивація).

Метод «Структурований огляд»

Розповідаючи про релігійні вірування давніх індійців, учитель звертає увагу на давньоарійських богів:

Індра – бог грози і блискавки

Рудра – бог бурі

Варуна – бог неба

Санг – бог сонця

Яма – бог мертвих

Агні – бог вогню

Найдавнішими джерелами наших знань з історії Давньої Індії є «Веди» - збірка священних гімнів, наспівувань жертвоних молитов.

Згодом ведична релігія призвела до виникнення в VI – II ст. до н.е. нової релігії – брахманізму.

Головний бог Брахма поділяв людей на нерівні групи, призначивши кожній з них заняття на все життя.

1. «Читання в парах – обговорення в парах»

- Об'єднуємо учнів у пари. Нагадуємо, як потрібно працювати за цією методикою.
- Просимо вихованців попрацювати з текстом підручника на с. 115 – 116, включаючи 2 пункт та обговорити прочитаний матеріал, ставлячи запитання.
- Слідкуємо за виконанням завдання.

2. Формуємо поняття

Записати в зошити поняття:

Варни – замкнені стани, які різняться своїм місцем у суспільстві.

Касты – групи людей однієї професії з визначеними правами та обов'язками.

Робота в групах. Метод «Спрямоване читання»

- Об'єднуємо клас у 4 групи: 1-а – «Ведизм»
2-а – «Брахманізм»
3-я – «Індуїзм»
4-а – «Буддизм».
- Учитель роздає для кожної групи заздалегідь підготовлений текст і ставить перед учнями завдання:
  - Розділити обов'язки, обравши керівника групи, того, хто буде слідкувати за часом, виступаючого;
  - Опрацювати текст та обговорити його в групах;
  - Визначити і виписати у таблицю, яка висить на дошці у вигляді великого ватману: *засновника, основні риси кожної релігії.*

- Виступити з представленою інформацією.
- Самооцінити роботу кожного учасника групи (за опитувальником).

Розглядаючи питання «Культура Індії», запропонувати дітям перегляд мультимедійної презентації. Завдання:

- Уважно слухати інформацію та запам'ятовувати зразки культурних надбань індійського народу;
- Паралельно з переглядом презентації, заповнити таблицю:

<i>Галузь культури</i>	<i>Досягнення</i>

IV. Закріплення знань

1. Учні відповідають на запитання, вміщені в кінці параграфа.
2. *Вчимося складати синкан.*

Щоб скласти синкан, слід додержуватися слідуєчих правил:

* Перший рядок складається з одного слова (іменника) – назва поняття, терміна, теми уроку;

* У другому рядку представлено опис, який складається з двох слів (прикметників);

* У третьому рядку визначені характерні властивості. Він складається з трьох слів (дієслів);

* У четвертому рядку формується фраза, яка складається з чотирьох слів і відбиває ставлення до теми;

* П'ятий рядок складається з одного слова (синоніма до теми), в якому відбита сутність предмета або сформульовано висновок.

Іноді синкан доповнюється шостим рядком, у якому записується антонім до ключового слова.

V. Домашнє завдання:

1. Опрацювати матеріал §21, закінчити таблицю.

2. Випереджальне завдання учням: підготувати повідомлення за темами:

«Вирощування рису, чаю та шовківництво в Китаї».

«Велика Китайська стіна».

VI. Оцінювання роботи учнів на уроці (врахувати самооцінювання)

Урок 3. Давній Китай

Мета: дати уявлення про природно-географічні й кліматичні умови Китаю, ознайомити з заняттями та повсякденним життям китайців; дослідити причини виникнення китайських імперій; розглянути вплив народу на державність на прикладі повстань; розвивати в учнів навички критичного мислення; виховувати любов до історії.

Тип уроку: засвоєння нових знань та вмінь

Обладнання: підручник, атлас, роздатковий матеріал

Поняття: Хуанхе, Янцзи, Велика Китайська стіна, Великий шовковий шлях, повстання «червонобрових» та «жовтих пов'язок»

Структура уроку

I. Організаційний момент

II. Актуалізація навчального процесу

Історичний диктант

1. Які дві потужні річки зрошують землі півострова Індостан? (*Інд і Ганг*)

2. Які гори стримують потік холодного північного повітря? (*Гімалаї*)

3. Джунглі – це ... (*долини річок, які густо поросли дерев'янистими рослинами*)

4. Як називалося корінне населення Індії? (*дравідами*)

5. Що є свідченням того, що в індійському суспільстві панувала нерівність? (*велика священна купальня у м.Мохенджо-Даро, мережа водопостачання та каналізація*)

6. Санскрит – це ... (*мова спілкування індійців*)

7. Вождь племені – це ... (*раджа*), а вождь усього союзу племен - ... (*магараджа*)

8. Якими видами господарської діяльності займалися індійці? (*землеробством, бо виникли залізні знаряддя праці, тваринництвом, бо служило за товар, ремісництвом, бо виготовляли знаряддя праці, були ткачі, прядильники, зброярі та інші*)

9. На які верстви поділялося індійське населення? (*магараджа, раджа, просте населення, раби*)

10. За якої династії Індія набула найкращого розвитку? (*династія Маурійів, Ашока*)

11. Коли Стародавня Індія зазнала занепаду? (*III ст. до н.е. – 187р.*)

12. Назвіть найдавніші релігії Індії (*ведизм, брахманізм, індуїзм, буддизм*).

III. Активізація пізнавальної діяльності

Вивчення нового матеріалу

Розповідь учителя про природно-кліматичні особливості Китаю супроводжуються показом на карті (учні працюють з атласами).

Запитання до класу:

1. Які райони Китаю були найпридатливішими для проживання людини в давнину?

Розповідь учителя про особливості господарського життя населення Китаю.

Повідомлення учнів про вирощування рису, чаю та виготовлення шовку.

Працюємо з текстом підручника. Завдання:

1. Прочитати текст на с.121 (2 пункт);

2. Виписати у зошит реформи, запроваджені Цінь Шіхуанді.

(**запровадив єдину систему грошей;*

*налагодив торгівлю, ввів однакові міри ваги і довжини;

*поділив свою імперію на 36 областей, якими керували царські чиновники;

*заборонив видавати та читати письмові праці та книги;

*проклав нові дороги;

*побудував Велику Китайську стіну)

Повідомлення учня про спорудження Великої Китайської стіни

У ч и т е л ь. Жорстока влада Цінь Шіхуанді, яка трималася на силі зброї та залякування, не могла тривати довго. По його смерті повсюдно спалахнули повстання селян, міської бідноти, а також старої, родової знаті, яка втратила свої привілеї і прагнула їх повернути. Ватажок селянського повстання Лю Бан став правителем держави під титулом імператора Гао-цзу (202 – 195 рр. до н.е.) і проголосив нову династію Хань.

У 1974 році зовсім випадково було знайдено гробницю імператора Цінь Шіхуанді. Селянин, що орав плугом поле, провалився в якусь яму. Це був вхід до могили імператора. Підземна гробниця займала величезну площу – кілька квадратних метрів. Її й досі ще повністю не розкопано. Вона була наповнена дивовижними скарбами. У гробниці знаходились глиняні фігури воїнів у людський зріст у повному озброєнні, що мали охороняти свого володаря.

IV. Закріплення знань

Бесіда за запитаннями

1. Яких змін зазнала китайська армія за Гао-цзу?
2. Навіщо створювався Великий шовковий шлях? Покажіть його на карті.
3. Які реформи були проведені за династії Хань?
4. Коли сталося повстання «червонобрових»? Поясніть походження назви повстання «жовтих пов'язок».
5. На які царства розпалася імперія Хань? Коли це сталося?
6. Який період в історії Китаю отримав назву «Три царства»?

V. Оцінювання

VI. Домашнє завдання

2. Опрацювати текст §22
3. Вміти читати атлас

